

ПРОБЛЕМАТИКА ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАБРУДНЕННЯ

THE OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENCE IS THE FAILURE TO TAKE MEASURES TO ELIMINATE THE CONSEQUENCES OF ENVIRONMENTAL POLLUTION

Шевченко І.О., аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

Національний університет «Одеська юридична академія»

<https://orcid.org/0009-0000-2497-1897>

У статті досліджуються концептуальні підходи до розуміння родового та безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України). Автором для обґрунтування родового та безпосереднього об'єктів цього діяння використовується концепція суспільних відносин. У роботі здійснюється аналіз чинного законодавства в означеній сфері, з'ясовані погляди науковців стосовно видів об'єктів кримінальних правопорушень в сфері довкілля.

У статті, під час дослідження використані наступні методи дослідження: системного аналізу; індуктивний та дедуктивний методи; логіко-правовий метод. Автор звертає увагу на те, що у законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України до 2001 року були відсутні кримінально-правові норми про відповідальність за нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення. Юридичний аналіз родового та безпосереднього об'єктів кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища, в тому числі і діяння, передбаченого ст. 237 КК України, відбувається з використанням традиційного підходу, що склався у вітчизняній науці кримінального права. Автором досліджуються найбільш поширені в науці кримінального права концепції і погляди на об'єкт взагалі кримінальних правопорушень в сфері навколишнього природного середовища. В статті з'ясовується класифікація об'єктів «по вертикалі», де серед інших об'єктів мають місце родовий та безпосередній об'єкти. Пропонується визначення родового та безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення як теоретичної конструкції, розглядаються та аналізуються погляди авторів стосовно розуміння цих двох видів об'єкта кримінальних правопорушень в сфері довкілля.

Ключові слова: родовий об'єкт, безпосередній об'єкт, кримінальне правопорушення в сфері навколишнього природного середовища, нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, класифікація об'єкта кримінального правопорушення «по вертикалі», концепція об'єкта як суспільних відносин.

This article examines the conceptual approaches to understanding the generic and direct objects of the criminal offence of failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution (Article 237 of the Criminal Code of Ukraine). The author uses the concept of social relations to substantiate the generic and direct objects of this offence. The article analyses the current legislation in this area and elucidates the authors' views on these types of objects of criminal offences in the field of environment.

The article uses the following research methods: system analysis; inductive and deductive methods; logical and legal method. The author draws attention to the fact that the legislation on criminal liability in Ukraine prior to 2001 did not contain criminal law provisions on liability for failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution. Therefore, in the theory of criminal law and law enforcement activities, there is no unified approach to defining both the generic and direct objects of the criminal offence of failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution. The legal analysis of the generic and direct objects of criminal offences against the environment, including the act under Article 237 of the CC of Ukraine, is carried out using the traditional approach established in the national criminal law science. The author examines the most common concepts and views on the object of criminal offences in the field of environmental protection in the science of criminal law. The article clarifies the classification of objects 'vertically', where among other objects there are generic and direct objects. The author proposes to define the generic and direct objects of a criminal offence as a theoretical construct, and considers and analyses the authors' views on understanding these two types of objects of criminal offences in the field of environment.

Key words: generic object, direct object, criminal offence in the field of environment, failure to take measures to eliminate the consequences of environmental pollution, classification of the object of criminal offence 'vertically', concept of the object as a social relationship.

Постановка проблеми. З'ясування деяких ключових аспектів такого питання як об'єкт кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, має суттєве значення для кримінально-правової науки як в теоретичному так і в правозастосовному планах, також не залишаючи поза увагою і сфери кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому. Пропонуємо зупинитися на родовому та безпосередньому об'єктах означеного правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу такі знані вчені фахівці у галузі кримінального права та кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, як В.І. Антипов, С.Б. Гавриш, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, Л.В. Ільковець, В.М. Комарницький, О.В. Кришечевич, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, М.М. Панов,

М. Панько, В.С. Плугатир, В.М. Присяжний, А. Турій, В.Я. Тацій, А.М. Шульга, І.О. Харь – приділяли увагу проблемам родового та безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України, але на достатньо фрагментарному

рівні. Проте, до цього часу окреслена проблематика не знайшла свого належного вирішення.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

– дослідити родовий та безпосередній об'єкти кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);

– провести критичний аналіз існуючих поглядів на об'єкти родовий та безпосередній кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України).

Виклад основного матеріалу. До прийняття у 2001 році нового на той час Кримінального Кодексу України та у законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України взагалі, не розглядалося питання кримінальної відповідальності за таке діяння як нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, та взагалі не існувало подібної норми в існуючому на той момент до 2001 року законодавстві [1, с. 88]. І на сьогодні в теорії кримінального права і правозастосовній

діяльності так і не склалося єдиного підходу до визначення родового і безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, що нами розглядається. Але, не дивлячись на існуючі теоретичні та законодавчо не врегульовані перепони в цьому питанні, не варто відкладати вирішення такої нагальної проблеми на майбутнє. Адже ті виклики у світі, з якими сьогодні зіштовхнулася Україна на тлі широкомасштабної агресії росії проти України, пов'язаних з вже існуючими екологічними проблемами та катастрофами на окупованих росією територіях України, потребують негайного вирішення піднятих у нашій статті питань. Як переконливо стверджував В.К. Матвійчук в той час, коли у Кримінальному кодексі існував термін «злочин» (замість сучасного «кримінальне правопорушення»), що «проблема об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища – одна з основних у науці кримінального права, від її вирішення залежить визначення суті злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище, їх правильна кваліфікація і відмежування від суспільно небезпечних діянь. Із вирішенням цієї проблеми нерозривно пов'язано питання побудови та вдосконалення системи «злочинів проти навколишнього природного середовища» [1, с. 129]. Підтримуючи позицію В.К. Матвійчука щодо вдосконалення системи «злочинів проти навколишнього природного середовища» за для більш глибокого наукового розуміння суті таких видів кримінальних правопорушень на сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки, варто звернути увагу і на висловлювання професора М.І. Панова, який зазначає, що «аналіз злочину, з точки зору системного підходу, встановлення його змісту, структурних і деталізуючих одиниць, виділення відповідних елементів і ознак складу є основою формування конкретного складу злочину (у нашому випадку кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення), описаного і закріпленого в певній статті Особливої частини як юридичної конструкції, оскільки елементи і ознаки останніх конструюються і закріплюються як логіко-юридичні моделі не самі по собі, не довільно, а на підставі аналогічних структурних одиниць злочину певного виду як системного утворення...» [2, с. 14].

Тому, сприймаючи та використовуючи традиційний підхід науковців та практиків, що склався у вітчизняній науці кримінального права, юридичний аналіз норм, передбачених ст. 237 КК України почнемо із з'ясування *родового об'єкта*, на який посягає і досліджуване нами діяння. Крім того, що такий класичний та традиційний підхід слугує відправним критерієм кваліфікації цього кримінального правопорушення. Подібне сприйняття вирішення проблеми знаходить підтвердження і в класичній юридичній літературі, де ми знаходимо вислів, що «кожний злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди ці суспільні відносини» [3, с. 52]. Сприймаючи за основу таке глибоке розуміння означеного, ми також погоджуємося з думкою, розповсюдженою в юридичній літературі, що «будь-яке злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване» [4, с. 109].

Доктрина кримінального права об'єкти кримінальних правопорушень поділяє на декілька видів, беручи за основу такого поділу різні критерії. Знову ж таки, для підтвердження такої безспірної констатації, ми пропонуємо погодитися з твердженням М.І. Панова, який зазначає, що «існує класифікація об'єктів злочинів «за вертикаллю», що заснована на співвідношенні філософських категорій загального, особливого та одиничного. За цією триступеневою класифікацією виділяються три види об'єктів злочину — загальний, родовий і безпосередній» [5, с. 627]. Крім того, у підтвердження такої думки, ми пропонуємо погодитися з наступним твердженням, який набув статусу класичного в юридичній літературі, що «поділ на загаль-

ний, родовий і безпосередній об'єкти передбачає уточнення питання — проти яких саме суспільних відносин передусім спрямоване те чи інше злочинне посягання і, відповідно, яким саме суспільним відносинам воно заподіє або може заподіяти істотну шкоду» [6, с. 89-90], адже таке твердження допомагає більш глибоко зрозуміти саму систему кваліфікації злочинних посягань на об'єкт посягання будь якого діяння і не тільки у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища.

Що ж стосується *родового об'єкта* кримінальних правопорушень, що посягають на відносини у сфері навколишнього природного середовища і, зокрема, передбаченого ст. 237 КК, то ми б запропонували звернутися до таких цікавих, на наш розсуд, поглядів. По-перше, деякі науковці вважають, що родовим об'єктом означеного діяння можуть виступати: 1) «блага, що охороняються кримінальним правом, і сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі і неперехідні цінності» [7, с. 11-12]; 2) «природоохоронні відносини, спрямовані на захист навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також наукове обґрунтування, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану біосфери» [8, с. 286]; 3) «суспільні відносини, що проявляються у використанні, збереженні і покращенні природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входить і охорона радянського народного господарства, порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів» [9, с. 6-7]; 4) крім того, «під родовим об'єктом злочинів проти довкілля варто визнати такий стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечується раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримується належний екологічний стан біосфери» [10, с. 355-356]; 5) також, «під родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища розуміють суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище» [1, с. 6-7]; 6) а от, наприклад, І.В. Берднік пропонує своє бачення, наполягає, що «до родового об'єкта злочину проти довкілля в науці кримінального права існує два підходи. Перший підхід будується на тому, що родовий об'єкт розділу VIII «Злочини проти довкілля» (*зараз «Кримінальні правопорушення проти довкілля» - автор статті*) є однооб'єктним. Другий підхід будується на двооб'єктності родового об'єкта злочинів проти довкілля» [11, с. 109-110]. Крім того, ця науковиця стверджує, що «представники першого підходу родовим об'єктом злочинів проти довкілля визнають суспільні відносини, що забезпечують безпечне для існування навколишнє природне середовище, його охорону, раціональне використання; стан навколишнього природного середовища та його окремих чинників, за яких відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечується охорона раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримується належний екологічний стан біосфери» [12, с. 105; 13, с. 69-99; 14, с. 270].

Тобто, на переконання І.В. Берднік, представники другого підходу родовим об'єктом, «вважають подвійну природу суспільних відносин у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів та суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки» [11, с. 110]. Прихильниками такого напряму ми б назвали таких дослідників, як «В.П. Самохін [15, с. 85] та С.Б. Гавриш [8, с. 169; 11, с. 110]; 7) а от на переконання Т.В. Кор-

някової «віднесення норм про кримінальну відповідальність за злочини у сфері довкілля до розділу VIII «Злочини проти довкілля» з огляду на формування розділів особливої частини КК за ознаками родового об'єкта, свідчить про те, що саме довкілля, навколишнє природне середовище є родовим об'єктом цих злочинів» [16, с. 125].

Дотримуючись класичної доктрини кримінального права, яка розглядає в якості будь якого об'єкту злочинного посягання саме суспільні відносини, що ставляться під загрозу таким посяганням або яким вже завдано шкоди, ми віддаємо перевагу визначенню родового об'єкта кримінальних правопорушень, сформульованому автором п'ятої точки зору Валерієм Костянтиновичем Матвійчуком, де він, під родовим об'єктом злочинів (*у нашому випадку – кримінальних правопорушень*) проти навколишнього природного середовища розумів «суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпеку для життя і здоров'я навколишнє природне середовище» [1, с. 6-7].

У контексті нашого дослідження розглянемо так званий *безпосередній об'єкт* кримінальних правопорушень, що посягають на відносини у сфері навколишнього природного середовища і, зокрема, передбаченого ст. 237 КК. В науці кримінального права стосовно безпосереднього об'єкта аналізованого діяння зустрічається досить багато дискусій та оригінальних поглядів різних науковців, які б могли бути цікавими задля нашого обговорення та аналізу, але з огляду на обмежений об'єм даного дослідження, ми пропонуємо звернутися до цілком традиційної та установлені, з точки зору доказовості, позиції стосовно визначення безпосереднього об'єкту, що «основним безпосереднім об'єктом є ті конкретні суспільні відносини, які насамперед прагнуть поставити під охорону законодавець, приймаючи КК України. Безпосередній об'єкт завжди входить до складу родового об'єкта кримінального правопорушення. Тому, саме цей основний безпосередній об'єкт, як частина родового, визначає віднесення кримінального правопорушення до того чи іншого розділу Особливої частини КК» [3, с. 91]. І, сприймаючи саме таку точку зору, яка вже набула класичного формату серед наукового світу, ми також приєднуємося до даного погляду на *основний безпосередній об'єкт*, що являє собою конкретні суспільні відносини, на які й спрямований, в першу чергу, кримінально-правовий захист.

Відлунням подібної констатації погляду на означену в нашій статті проблематику є думка, висловлена низкою науковців Ю.В. Нікітіним, В.А. Мисливим, В.К. Матвійчуком, В.В. Топчієм, Г.В. Дідківською, Е.В. Катеринчук у їх спільному проекті – Навчальному посібнику «Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум», 2019 року, що «додатковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння істотної шкоди поряд з основним об'єктом кримінального правопорушення. Цьому об'єкту, як ми бачимо, також заподіюється шкода, оскільки він разом з основним об'єктом визначає сутність кримінального правопорушення» [17, с. 91]. Крім того, ці ж автори констатують, що «додатковий безпосередній об'єкт є Обов'язковою умовою відповідальної відповідальності за двооб'єктні або багатооб'єктні кримінальні правопорушення.Dodatkovий безпосередній об'єкт вказується в кримінально-правовій нормі разом з основним безпосереднім об'єктом» [17, с. 92].

Тому, з метою оптимального визначення *основного безпосереднього об'єкта* кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК, ми пропонуємо узяти за основу

всі позитивні, з точки зору доктринального кримінального права, підходи до дослідження окреслених суспільних відносин. З названих вище підходів на основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, нас зацікавили наступні: 1) об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК слід визнати суспільні відносини, які в першу чергу поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність, а не просто «екологічну безпеку як стан» – на противагу таким науковцям, як С.Б. Гавриш (автор другої точки зору), В.І. Антипов (автор п'ятої точки зору); не «екологічна безпека в частині встановленого порядку ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення» – на противагу О.Л. Дудорову та В.М. Комарницькому (авторам першої точки зору); не «екологічна безпека довкілля, не захист населення, яке проживає чи перебуває на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, від негативних наслідків такого забруднення» - як на цьому наполягає знову ж таки автор шостої точки зору С.Б. Гавриш; не «екологічна безпека у частині встановленого порядку ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення, тобто такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для життя і здоров'я людей, а також, що екологічна безпека об'єднує в собі цілу низку заходів, спрямованих на недопущення виснаження і знищення природних ресурсів, захворюваності та смертності людей», як це стверджують автори сьомої точки зору В.С. Плугатир та О.В. Кришевич; це аж ніяк не «екологічна безпека, тобто такий стан навколишнього середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей в частині встановленого порядку ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення», як це стверджує автор восьмої точки зору А.М. Шульга; також це не «охорона оточуючого природного середовища України і її безпека для життя і здоров'я людей, рослинного і тваринного світу», як зазначає автор третьої точки зору М.М. Панько.

На наш погляд з точки зору переконливості ми б обрали визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, що запропонувала Л.В. Ільковець, а саме – «відносини в сфері захисту населення, яке перебуває на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, від негативних наслідків такого забруднення (авторка четвертої точки зору), але й це визначення потребує з'ясування за допомогою складових суспільних відносин» (ключове слово – «відносини»). Також, вдали ми вважаємо визначення основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК, запропонованого В.К. Матвійчуком та І.О. Харь, оскільки вони «основним безпосереднім об'єктом цього діяння визнають суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони екологічної безпеки в частині ліквідації й усунення наслідків екологічного забруднення територій, що зазнали такого забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням» [18, с. 318].

Досить позитивним щодо визначення безпосереднього об'єкта ми вважаємо позицію автора одинадцятої точки зору Андрія Турія, оскільки він визнає такими «відносини у сфері захисту громадян, що знаходяться на території, що зазнала забруднення випромінюванням або шкідливими речовинами» [19].

Таким чином, з огляду на проведений аналіз всіх, окреслених у статті точок зору на означену проблематику, ми б все ж таки віддали пальму першості позиції В.К. Матвійчука та І.О. Харь, які визнали під «додатковим безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 237 КК – залежно від наслідків, що настали, можуть бути суспільні відно-

сини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я людей, власність і т. ін.» [18, с. 313-315]. Тобто, під безпосереднім об'єктом слід все ж таки розуміти суспільні відносини, які забезпечують умови з належної, у відповідності з чинним законодавством, екологічної безпеки територій, що зазнали забруднення небезпечними речовинами або випромінювання відповідними відновлювальними заходами в частині ліквідації усунення таких наслідків екологічного забруднення.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна констатувати, що під *родовим об'єктом* протиправних діянь проти навколишнього природного середовища слід вважати саме суспільні відносини з приводу умов, що забез-

печують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. А під *безпосереднім об'єктом* повинні виступати суспільні відносини, які забезпечують умови з належної, у відповідності з чинним законодавством, екологічної безпеки територій, що зазнали забруднення небезпечними речовинами або випромінювання відповідними відновлювальними заходами в частині ліквідації усунення таких наслідків екологічного забруднення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища : проблеми законодавства, теорії та практики : дис. д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. 511 с.
2. Панов М. Об'єкт і система злочинів у сфері господарської діяльності. *Юридична Україна*. 2010. № 5. С. 13-19.
3. Матвійчук В.К., Присяжний В.М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів : відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання : [монографія]. Київ : КНТ, 2007. 272 с.
4. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : [монографія] / Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПРН України В.І. Борисов. Харків : Право, 2009. 184 с.
5. Панов М.І. Об'єкт злочину. Велика юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17. Кримінальне право / Редкол. : В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. Харків : Право, 2016. С. 627-631.
6. Антипов В.І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р.) ; відп. ред. С. С. Яценко. К. : А.С.К., 2002. С. 521–554.
7. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ. 2002. 635 с.
8. Тацій В.Я. Злочини проти природних багатств СРСР. Кримінальне право УРСР: Особлива частина : Підручник / За ред. М.І. Бажанова та ін. К.: Вища школа. Головне вид-во, 1989. С. 285-305.
9. Корчева Г.З. Кримінально-правова охорона природи в УРСР: Навчальний посібник. Харків : Вища школа, 1975. 83 с.
10. Дудоров О.О., Комарницький В.М., Каменський Д.В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. Київ : «ВД» «Декор», 2013. С. 355-393.
11. Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : Дис. ... докт. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Чернівці 2020. 612 с.
12. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : Монографія. Київ : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
13. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Х. : НікаНова, 2012. 192 с.
14. Кримінальне право України : Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с.
15. Самохін В.П. Злочини проти довкілля : проблеми визначення родового об'єкта. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. №1. С.84-88.
16. Корнякова Т.В. Об'єкт посягання та система злочинів у сфері навколишнього природного середовища. *Право України*. 2009. №2. С.121-134.
17. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : Навч. посібник / Ю.В. Нікітін, В.А. Мисливий, В.К. Матвійчук т. ін. за ред. В.В. Топчія, Г.В. Дідківської, Е.В. Катеринчук. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 932 с.
18. Матвійчук В.К., Харь І.О. Злочини проти довкілля. Велика українська юридична енциклопедія : у 20т. Том 17 : Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.
19. Андрій Турій. Відповідальність за неприйняття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення. URL : <https://surl.li/abqtxm>